

які надавали технічну допомогу за кордоном; несвоєчасно видавались спеціальні брошури та висвітлювались в журналах питання з передового зарубіжного досвіду та досягнень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Богомолів О.Т. Развитие экономических связей СССР с зарубежными странами.-М., 1957.-С. 25; Вовко Д. Братерське співробітництво. Дружба міцніша від сталі.-К., 1962.-С.3-14; Д. Вовко. Україна в міжнародних економічних зв'язках СРСР.-К., 1966.-С. 38; 2. Кулініч І.М., Петерс І.А. Економічне співробітництво Української РСР з країнами соціалізму. - К., 1962, - С. 25; 3. Архів Президії Академії наук України (далі АПНАНУ).-Ф. Р- 251.-Оп. 1.-Спр. 210.-Арк. 114; 4. Кулініч І.М., Петерс І.А. Економічне співробітництво Української РСР з країнами соціалізму. - К., 1962, - С. 35; 5. Д. Вовко. Україна в міжнародних економічних зв'язках СРСР.-К., 1966.-С. 52; 6. Сохань П.С., Даниленко В.М. Украинская ССР в научно-техническом сотрудничестве стран социализма, 1945-1970.-К., 1988. - С. 100; 7. Центральний державний архів вищих органів України (далі – ЦДАВО України).-Ф. 337.-Оп. 38.-Спр. 21.-Арк. 73-74; 8. ЦДАВО України.-Ф. 337.-Оп. 38.-Спр. 23.-Арк. 7; 9. Розвиток української культури за роки Радянської влади. - К., 1967.- С. 284; 10. АПНАНУ.-Ф. Р-251.-Оп. 1.-Спр. 108.-Арк. 135; 11. Гуревич М.І., Кондратович М.А. VIII Всесоюзний з'їзд фізіологів, біохіміків, фармакологів // Вісник АН УРСР. - 1955. - № 7. - С. 58; 12. ЦДАВО України.-Ф. 337.-Оп. 38.-Спр. 23.-Арк. 18; 13. Там само.-Спр. 22.-Арк. 43; 14. АПНАНУ.-Ф. Р- 251.-Оп. 1.-Спр. 130.-Арк. 14-15; 15. АПНАНУ.-Ф. Р- 251.-Оп. 1.-Спр. 30.-Арк. 18-19; 16. ЦДАВО України.-Ф. 337.-Оп. 38.-Спр. 23.-Арк. 46; 17. ЦДАВО України.-Ф. 337.-Оп. 38.-Спр. 23.-Арк. 48; 18. Там само.-Спр. 23.-Арк. 6-11; 19. Летверов С.В. Наукові зв'язки установ Академії наук УРСР з діячами науки зарубіжних країн у 1957 р. // Вісник АН УРСР.-1958.-№ 3.-С. 70; 20. ЦДАВО України.-Ф. 337.-Оп. 38.-Спр. 23.-Арк. 32; 21. ЦДАВО України.-Ф. 337.-Оп. 38.-Спр. 21.-Арк. 5; Правда України.-1958.- 6 квітня; 22. ЦДАВО України.-Ф. 337.-Оп. 38.-Спр. 21.-Арк. 53; 23. Там само.-Арк. 4-5; 24. Там само.-Оп. 46.-Спр. 39.-Арк. 3; 25. Там само.-Спр. 1.-Арк. 33; 26. Там само.-Спр. 37.-Арк. 29; 27. Марахов Г.І. Братерська дружба польського і болгарського народів // Історичні зв'язки слов'янських народів. - К., 1956. - С. 32; 28. ЦДАВО України.-Ф. 337.-Оп. 1.-Спр. 30.-Арк. 58.

І.М. Романюк

ПРОБЛЕМИ ШКІЛЬНИЦТВА НА СЕЛІ В КІНЦІ 50-Х – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 60-Х РР.

У поступальному розвитку будь-якого суспільства чи не головну роль поряд з іншими чинниками відіграє освіта. Її всеохоплюючий характер, з відповідною системою закладів та установ, не тільки забезпечує загальний рівень знань у суспільстві, сукупність знань, здобутих кожним громадянином у процесі навчання та піднесення їх рівня, а й передачу від покоління до покоління основних здобутків культури, досвіду, умінь та навичок.

Важливим питанням сучасної освіти є модернізація шкіл і реорганізація мережі шкільної освіти. Йдеться про реорганізацію системи освіти на селі. Особливістю закладів освіти на селі є те, що тут функціонує зараз понад 70 відсотків від загальної кількості шкіл, 12 відсотків або 247 тисяч учнів, проживають за межею пішохідної доступності до школи. В 48% сільських населених пунктах, де проживають діти шкільного віку, взагалі немає шкіл.¹

Водночас вирішення цих та інших завдань було б непродуктивним без відновлення, збагачення і поступального розвитку освіти. Їх успішне вирішення можливе на підставі звернення до власного досвіду, його об'єктивної оцінки та врахування відповідних уроків.

Лише уникаючи зайвої як ідеалізації, так і драматизації цього досвіду у певній історичній періоді, можна реально оцінити надбання та втрати дотеперішньої системи освіти в Україні, визначити перспективи її подальшого розвитку і підвищення ефективності. Саме з огляду на це у даному історичному дослідженні розглядаються історичні аспекти освіти на селі у кінці 1950-х – першій половині 60-х років.

Закони про подальший розвиток системи народної освіти, прийняті Верховною Радою СРСР у грудні 1958 р. і Верховною Радою УРСР у квітні 1959 р., передбачали вперше організацію гуртожитків при окремих великих школах для учнів, котрі проживали далі, ніж за 3 км від школи, а також підвозу учнів до школи. Значна увага у новій структурі сільської мережі відводилась також добре налагодженому, як планувалось, підвезенню школярів до школи і назад додому, і запровадження в таких навчальних закладах гарячого харчування.

Була зроблена спроба вирішення цих проблем найбільш радикальним способом – шляхом організації шкіл-інтернатів. У 1956-1957 навч. році в республіці працювало лише 50 шкіл-

інтернатів, в яких на кінець навчального року навчалось 10245 учнів.² У 1958 р. в Україні було відкрито ще 4 школи-інтернати на 1,8 тис. учнів.³ Їх створення вимагало великих матеріальних затрат на навчальні і житлові приміщення для учнів, харчування, забезпечення дітей одягом, постільною білизною, культурно-побутовим інвентарем. Потрібні були додаткові кадри навчально-виховного персоналу.

Динаміку мережі шкіл-інтернатів, введених в дію державними і кооперативними підприємствами, організаціями та кооперативами підприємствами, протягом 1958-1963 рр. можна простежити в табл.1.⁴

Таблиця 1

Введення в дію шкіл-інтернатів державними і кооперативними підприємствами і організаціями.

Роки	1958	1959	1960	1961	1962	1963
Число шкіл-інтернатів	4	126	90	99	80	48
В них учнівських місць (тис.)	1,8	48,5	44,3	45,2	31,8	17,2

Дані таблиці свідчать, що, починаючи з 1959 р., йшло невпинне і різке скорочення будівництва шкіл-інтернатів. Зменшення їх мережі було пов'язано, перш за все, з вкрай слабкою навчально-матеріальною базою для їх функціонування, відсутністю підготовлених кадрів вчителів і вихователів, низьким рівнем виховної роботи, труднощами із забезпечення учнів харчуванням.

На початку 60-х рр. у республіці працювало 478 шкіл-інтернатів, в яких навчалось 169,8 тис. учнів.⁵ Але цього було для республіки замало. Однак, плани будівництва шкіл-інтернатів систематично не виконувались. Але є і інші дані. Так, у звітній доповіді XXI з'їзду компартії України у лютому 1960 р. зазначилось, що у школах-інтернатах виховувалось лише 73 тисячі дітей. Фактично Міністерство освіти завищувало свої дані, видаючи бажане за дійсне.⁶

Значна частина шкіл-інтернатів розміщувалась у нашвидкоруч пристосованих приміщеннях, іноді на значній відстані від приміщення школи.

Через нестачу житла багато учнів шкіл-інтернатів продовжували мешкати, хто у родичів, а хто на квартирах. Вкрай слабкою була навчально-матеріальна база шкіл-інтернатів. Систематично не виконувались плани капіталовкладень. Тому дуже часто школи-інтернати продовжували відкриватись у непристосованих для навчання і проживання приміщеннях, багато з них були позбавлені елементарних умов для проведення навчального процесу і організації відпочинку.

Багато шкіл-інтернатів потребували негайного капітального ремонту. Значна частина приміщень підлягала знесенню як таких, що вважались небезпечними для проживання.

Школа-інтернат, за деякими винятками, мала відштовхуючий ефект. Однак, сама необхідність у школах-інтернатах була великою. Держава також вимагала, щоб і колгоспи будували за свої і так мізерні кошти школи-інтернати. Ними протягом 50-х – середини 60-х рр. було введено в експлуатацію 31 школу-інтернат на 8,6 тис. учнівських місць.⁷

Статистичні дані свідчать, що у республіці з кожним роком збільшувалось число матерів-одинок і позбавлених батьківських прав батьків і матерів, росла кількість дітей, залишених батьками. Вже на початку 60-х рр. в країні діяли 282 дитячі будинки-інтернати, де перебувало 28162 дітей, позбавлених батьківського піклування.⁸

Всі ці діти повинні були також отримувати повноцінне виховання і освіту. Суспільство стояло перед великою і надзвичайно важливою соціальною проблемою.

Важлива роль у забезпеченні умов для навчання сільських школярів відводилась пришкільним гуртожиткам (інтернатам) і доставці до школи і назад учнів, які проживали більше 3 км від місця навчання. Станом на початок 1961-1962 навч. року при 3853 школах були створені гуртожитки на 119180 місць.⁹

Рада Міністрів республіки своєю постановою від 28 серпня 1963 р. "Про хід будівництва і заходи по зміцненню матеріальної бази сільських шкіл" зобов'язувала виконкомам обласних рад, починаючи з 1964 р., передбачити в планах житлового будівництва спорудження гуртожитків при

восьмирічних і середніх школах для учнів, які проживали на великій відстані від цих шкіл. Проте переважна більшість облікованих, зокрема Волинський, Житомирський, Закарпатський, Рівненський, Львівський, Тернопільський, Хмельницький, Чернігівський, де найбільшою була потреба в інтернатах, одержували обмежені капіталовкладення на житлове будівництво і тому майже були позбавлені можливостей будувати пришкольні інтернати.¹⁰

Підвезення дітей до школи було обмеженим і нерегулярним, або взагалі відсутнім. Це призводило до масових пропусків занять, що, в свою чергу, тягнуло за собою зниження успішності, ріст другорічництва і значного відсіву учнів.

В 1964-1965 навч. році при 13 тисячах сільських восьмирічних і середніх школах, якими було охоплено 3,231 тисяча учнів, функціонувало лише близько 4 тисяч пришкольних гуртожитків на 146 тисяч місць, що далеко не задовольняло фактичних потреб. До того ж ці інтернати у переважній більшості були організовані на базі старих житлових приміщень без будь-якого побутового обладнання.¹¹

Відсутність пришкольних гуртожитків гальмувала здійснення загальної освіти. Проблеми чекали свого негайного вирішення. Однак і в наступні роки дефіцит місць у шкільних гуртожитках залишався високим.

За попередніми розрахунками, при організації підвозу дітей до школи необхідно було збільшити мережу інтернатів при школах принаймні до 269 тис. місць, тобто розширити їх ще на близько 114 тис. місць.¹² І все ж плани введення в дію гуртожитків при школах систематично не виконувались.

Причиною такого становища були слабка матеріальна база, відсутність будь-яких умов для проживання дітей. Більшість пришкольних гуртожитків розміщувались у старих, малопристосованих, а іноді аварійних приміщеннях, без каналізації, водопроводу, центрального опалення.

У 1965 р. в Україні працювало біля 10 тис. сільських початкових шкіл, в яких навчалось 353 тис. дітей. Переважна більшість початкових шкіл була розташована на значній відстані від восьмирічних і середніх шкіл, що викликало серйозні труднощі для виконання закону про восьмирічне навчання. Крім того, радіус обслуговування населення середньою школою у сільській місцевості України в середині 60-х рр. становив 6-15 км.¹³

Незадовільна матеріальна база багатьох пришкольних інтернатів не могла забезпечити всіх дітей і підлітків з невеликих і віддалених сіл можливістю навчатись у середній школі. Кожна середня школа приймала до 9 класу восьмикласників своєї школи і трьох-чотирьох восьмирічних шкіл із найближчих населених пунктів.¹⁴

До того ж далеко не всі батьки хотіли відпускати дітей в школу на повний день, не кажучи вже про весь навчальний період. Тривалий відрив від сім'ї у зв'язку з проживанням у гуртожитку часто був небажаним, оскільки, як показували опитування, по-перше, підлітки перестають брати участь у веденні особистого підсобного господарства і, по-друге, сім'я несла додаткові витрати за їх проживання і харчування в умовах гуртожитку. Це були витрати як у натуральному, так і особливо в грошовому вираженні, оскільки у багатьох гуртожитках не було не лише холодильників, а й кладовок для зберігання продуктів.

Враховуючи ці обставини, Президія Верховної Ради УРСР прийняла відповідну постанову від 13 серпня 1965 р. "Про безкоштовний проїзд школярів, які проживають у сільській місцевості". А колегія Міністерства освіти 27 серпня 1965 р. затвердила заходи і видала наказ про дозвіл на безкоштовний проїзд учнів 1-8 класів на автотранспорті і залізниці до школи і назад.¹⁵

З першого вересня 1965 р. для учнів усіх типів загальноосвітніх шкіл, які проживали у сільській місцевості, відкривався безкоштовний регулярний проїзд до школи і назад. Ця постанова, в певній мірі, вирішувала питання про матеріальну допомогу сім'ям, оскільки проїзд на рейсових автобусах коштував дорого.

Якщо в 1964-1965 навч. році до шкіл республіки підвозилось близько 161 тис. учнів, то вже у 1966-1967 навч. році всіма видами транспорту (крім авіації) – 316,5 тисячі учнів, з них залізницею – 17,5 тисяч, автобусами – 163,5 тис. школярів.¹⁶ Так, у Донецькій області було організовано підвіз 12649 учнів до 260 шкіл, з них автотранспортом колгоспів і радгоспів – 6643

учнів, автотранспортом державних підприємств – 4225 учнів і залізницею – 1681 учень.¹⁷

Однак названі постанови Президії Верховної Ради республіки і заходи Міністерства освіти не вирішували питання про підвіз дітей із сіл, які не зв'язані були із школами рейсовим автотранспортом. Фактично абсолютна більшість сіл республіки, які не мали більш-менш нормальних доріг, були позбавлені такого підвезення.

Організація підвозу учнів до школи і назад стала одним із важливих практичних завдань. Його вирішення залежало не лише від об'єктивних, перш за все транспортних можливостей, але і від багатьох суб'єктивних факторів, враховуючи ставлення до справи установ і відомств, чуйності керівників тощо.

Нерідко керівники господарств відмовлялись допомагати школам виконувати закон про загальний всеобуч. Так, голова колгоспу “Комунар” Баштанського району Миколаївської області А.С. Яковлев на прохання вчителів виділити транспорт, для підвезення дітей до школи, вважав підвіз учнів для свого господарства справою другорядною.¹⁸ Не завжди виділяли транспорт для підвозу учнів окремі колгоспи Зарічанського, Дубнівського районів Рівненської області.¹⁹ Колгоспи ім. Свердлова, ім. I Травня, ім. Горького Деражнянського, ім. Кірова Красилівського, ім. ХХІ з'їзду Летичівського, ім. Леніна та Дружба Старо-Синявського районів Хмельницької області зовсім не виділяли транспорт для підвозу дітей.²⁰

Така ситуація була типовою. У багатьох господарствах внаслідок такого ставлення до підростаючого покоління набирав загрозливих розмірів дефіцит молодих педагогічних кадрів. Школа залишалась наодинці зі своїми проблемами й труднощами. Турбота про школу залишалась формальним навантаженням для керівників господарств, за що вони ні перед ким не були підзвітні.

Внаслідок відсутності у багатьох селах шкіл взагалі у середині 60-х рр. 14% сільських учнів змушені були ходити до школи за багато кілометрів, здебільшого – до інших сіл. У кінці 60-х рр. 38% сільських шкіл мали учнів, які відвідували їх більше, ніж за 3 км. Лише 3687 шкіл мали свої власні інтернати і могли створити більш-менш належні умови для проживання в них дітей.

Хоча колгоспи і радгоспи й здійснювали деякі підвезення учнів, проте часто це робилося в умовах бездоріжжя, нестерпно низької якості організації шляхосполучення. Колгоспи Чернігівщини практикували підвезення дітей до школи в зимовий період на тракторних санях. Значна частина дітей змушена була проживати на приватних квартирах або щодня добиратись за багато кілометрів до школи і назад.²¹

Такі обставини викликали критичну оцінку сільськими трудівниками позиції держави в даних питаннях. Але все перебувало в ситуації недовершеності.

На школу завжди покладалися великі надії. І треба сказати, що вона їх виправдовувала. Трималась школа, особливо сільська, на великій праці вчителя, його сумлінні, високому громадянському обов'язку. Наше суспільство завинило перед учителями, перед дітьми.

Слід зважити, що зараз забезпеченість сіл закладами освіти трохи більша, ніж на половину. Більше 3 тис. сіл, в яких мешкають до 50 дітей, не мають шкіл, а також їх не мають 1300 сіл, де є більше 50 дітей. Тож постає питання: а скільки тисяч “безшкільних” сіл ми додамо до 4300, які, на жаль, уже мають такий статус.²²

Поліпшенню якості освіти в сільській місцевості має сприяти програма “Шкільний автобус” – організація безкоштовного підвезення школярів та вчителів, що мешкають за межами пішохідної доступності до навчального закладу. Вже є добрий досвід у цій справі в Чернігівській області, де обласна держадміністрація передавала перший автобус дітям Городнянського району.²³

Спокутувати вину треба, як кажуть, усім миром. Щоб піднести народну освіту, зокрема сільську школу, необхідна всебічна, реальна допомога всіх, хто насправді хоче позитивних змін у житті нашого суспільства, утвердженні суверенної, демократичної, незалежної України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1.Кремень В. Освіта в Україні. Доповідь на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти // Освіта України. -2001.-12 жовтня; 2.Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). - Ф.166. -Оп.15. -Спр.2130.-Арк.12; 3.Народное хозяйство СССР в 1961 г. М.,1962.-С.-623; 4.Народне господарство УРСР в 1963 р.К.,1964.-С.442; 5.ЦДАВО України. -Ф.166. -Оп.15. -Спр.2953. -Арк.7; 6.Культурне будівництво в Українській

РСР /Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. Збірник документів. Т.ІІ (1941-1960). -К., 1961.-С.575; 7. Народне господарство УРСР в 1963 р.,С.442; 8. ЦДАВО України. -Ф.166. -Оп.15. -Спр.2953. -Арк.7; 9. Там само. -Спр.3500. -Арк.29; 10. Там само. -Спр.4782. -Арк.11; 11. Там само. -Арк.7; 12. Там само. -Арк.11; 13. Там само. -Арк.6; 14. Там само. -Арк.7; 15. Там само. -Спр.4951. -Арк.8; 16. Там само. -Арк.9; 17. Там само. -Спр.5437. -Арк.5-6; 18. Там само. -Арк.18; 19. Там само. -Арк.22; 20. Там само. -Арк.29; 21. Падалка С.С. Сільське господарство України в другій половині 60-х рр. XX століття. К., 1995.-С.194; 22. Філіпчук Г. Бюджет – 2001: Освіченість чи економія освіченості? //Голос України. - 2000. - 28 листопада.; 23. Кремень В. “Шкільний автобус” - це автобус, який перевозитиме нашу націю у XXI століття /Освіта України. - 2001. -13 червня.

К.І. Левчук

НЕФОРМАЛЬНИЙ РУХ В УКРАЇНІ (1986-1988 РР.)

Політика демократизації та гласності, проголошена новим керівництвом Комуністичної партії на чолі з М. Горбачовим в 1985-1987 рр., привела до різкого сплеску громадської активності населення. Можливість вільно висловити свою думку (хоча б в колі однодумців) з питань екології, “білих плям” історії, оцінити становище національної мови та культури, а то й просто краще організувати своє дозвілля привела до появи так званих неформальних організацій. Значна частина з них були молодіжними.

Херсонський міськком ЛКСМУ в 1987 р. видав брошуру під назвою “Дозвілля молоді: неформальні самодіяльні об’єднання та стереотипи”, в якій було зроблено спробу осмислити нове суспільно-політичне явище. Неформальні аматорські об’єднання молоді визначались як різноманітні самодіяльні, що виникли стихійно, без впливу державних та компартійних структур, групи молоді, які об’єднувалися на основі спільності інтересів.¹

Тільки в 1989-1990 рр. науковці стали визначати дефініції та типології неформальних структур та рухів. Так, А. Громов, О. Кузін вважали, що неформальні об’єднання це – добровільні самодіяльні суспільні формування, які виникли за ініціативою “знизу”, які діють в інтересах своїх членів незалежно від цілі та характеру об’єднання.² На думку А. Разумкова, самодіяльні та неформальні об’єднання не тотожні. На його погляд, якщо самодіяльні організації об’єднують молодих людей на основі особистої зацікавленості у спільній діяльності на основі самоуправління з метою реалізації спільного інтересу в різних сферах суспільного життя, то неформальні об’єднання, в основному, орієнтуються на міжособистісне спілкування, задовольняють свої соціально-психологічні потреби.³ В. Кононов взагалі відкидав поділ суспільних структур на формальні та неформальні, вважаючи, що останні існують як і за межами, так і всередині формальних.⁴

Ряд вчених розглядали неформалів як учасників організацій, які діють поза рамками офіційно існуючих інститутів. Реєстрація у відповідних органах виконавчої влади формалізує їх існування. Тому більш вдалим терміном, який характеризував би громадський рух у другій половині 80-х років, на їхню думку, є “самодіяльний громадський рух”.⁵

Л.Я. Угрин пропонує замінити вираз “неформальні організації” на “нетрадиційні суспільні об’єднання”. Основними ознаками нових суспільних організацій, на думку дослідниці, є альтернативність та опозиційність щодо традиційних суспільних організацій. Їх характерними особливостями були: спонтанність виникнення “знизу”, домінування горизонтальних міжособистісних зв’язків, орієнтація на особистості, організаційна аморфність та нестабільність.⁶

На нашу думку, визначення “неформальний” не належать до суто юридичних термінів. Він є характеристикою організаційного устрою організації (принаймні у період перебудови). Неформальні об’єднання стали своєрідними протогромадськими організаціями, єдино можливим варіантом реалізації та захисту прав і свобод громадян в умовах декларованої перебудови. Поява неконтрольованих та несанкціонованих владою організацій активізувала громадянську позицію населення, дала поштовх розгортанню національно-демократичного руху, сприяла утвердженню елементів громадянського суспільства в Україні. Послаблення тотального контролю над суспільно-політичним життям, на думку ініціаторів перебудови, мало сприяти оздоровленню ситуації у країні та посилити авторитет КПРС-КПУ. На практиці це призвело до появи